

ZNOVUNALEZENÍ „IDEOLOGIE“: NÁVRAT POTLAČENÉHO ZPĚT DO MEDIÁLNÍCH STUDIÍ¹

// **The Rediscovery of ‚Ideology‘: Return of the Repressed
in Media Studies**

Stuart Hall

Překlad: Zdeněk Havlíček²

Minulost výzkumu masové komunikace je, mírně řečeno, poněkud pestrá. Od ustavení této oblasti vědeckého bádání a výzkumu – k němuž došlo zhruba v prvních desetiletích dvacátého století – lze rozlišit nejméně tři fáze jejího vývoje. Nejdramatičtější zlom nastal mezi fází druhou a třetí. Tento zlom odděluje dlouhé období výzkumu prováděného v rámci sociologických přístupů „hlavního proudu“ americké behaviorální vědy, počínajícího 40. lety dvacátého století a vládoucího na tomto poli během 50. a 60. let dvacátého století, od období charakterizovaného úpadkem tohoto „hlavního proudu“ a nástupem alternativy, „kritického“ paradigmatu. V tomto okamžiku diskuse by měly být zmíněny dva základní argumenty týkající se tohoto zlomu. Zaprvé, třebaže se na první pohled může rozdíil mezi „hlavním proudem“ a „kritickým“ přístupem jevit jako v zásadě metodologický a procedurální, je z našeho pohledu nutné považovat takové zdání za klamné. Co oba přístupy odlišuje, jsou hluboké rozdíly v teoretické perspektivě a politickém uvažování. Tyto rozdíly se nejprve objevují ve vztahu k mediální analýze. Za tímto bezprostředním předmětem zájmu se však skrývají rozdíly výraznější, charakterizované odlišným přístupem k tomu, jak vůbec analyzovat společnosti a sociální formace. Zadruhé, nejjednodušším způsobem, jak postihnout posun od „hlavního proudu“ ke „kritické“ perspektivě, je popsat jej v zásadě jako posun od behaviorální k ideologické perspektivě.

[...]

Kritické paradigma

Podstatou kritického paradigmatu v mediálních studiích je znovuobjevení ideologické dimenze, jež mělo dva aspekty, kterým se věnujeme podrobněji níže. Jak takový ideologický proces funguje a jaké jsou jeho mechanismy? Jak má být „ideologické“ chápáno ve vztahu k ostatním praxím v rámci sociální formace? Diskuse se rozvinula na obou těchto frontách současně. První větev debaty, která se týkala produkce a transformace ideologických diskurzů, byla silně ovlivněna teoriemi zabývajícími se symbolickým a lingvistickým charakterem ideologických diskurzů, a tedy představou, že ideologie nachází v (široce pojímaném) jazyce náležitou a výsadní sféru své artikulace. I druhá část debaty, jež se zabývala tím, jak konceptualizovat ideologickou výzvu uvnitř sociální formace, prošla rozsáhlým teoretickým a empirickým vývojem.

[...]

1 Text je překladem studie: Hall, Stuart. 1995. „The rediscovery of ‚ideology‘: return of the repressed in media studies.“ Pp. 354–364 in *Approaches to media: a reader*. Ed. Boyd-Barret, Oliver – Newbold, Chris. London: Arnold.

2 Na překladu dále spolupracovali Jakub Macek a Václav Štětka.

Kulturní inventáře

Nejprve bych se měl pozastavit u toho, jak ideologie funguje. V tomto směru můžeme začít vlivem, kterého v lingvistické antropologii nabyla Sapir-Whorfova hypotéza. Tato hypotéza říká, že každá kultura má svůj vlastní způsob klasifikace světa, přičemž schémata těchto klasifikací by se měla odrážet v lingvistických a sémantických strukturách různých společností. Podobnou myšlenkou se zabýval i Lévi-Strauss. [...] Lévi-Strauss šel ve stopách de Saussura (1960, česky 1996) a jeho volání po vývoji obecné „vědy o znacích“ – sémiologii jakožto studiu „světa znaků v samém srdci sociálního života“. (Lévi-Strauss 1967: 16) V podstatě se zde tvrdí, že tento přístup by mohl být aplikován na všechny společnosti a na širokou paletu nejrůznějších kulturních systémů. Autorem, který se nejvíce podílel na rozšiřování „vědy o znacích“, byl pak Roland Barthes, jehož práce o moderních mýtech, *Mytologie* (1972, česky 2004), je *locus classicus* studií na křižovatce mezi mýtem, jazykem a ideologií. [...]

Strukturalistický přístup se v tomto směru zaměřil na problém označování. Věci a události skutečného světa z pohledu strukturalismu neobsahují nebo nenabízí svůj vlastní, nedílný a skutečný význam, který je dále jazykem pouze přenášen. Význam je společenskou produkcí, praxí. Světu *musí být dán význam*, přičemž jazyk a užívání symbolů jsou prostředkem jeho vytváření. [...] A ze skutečnosti, že význam není dán, vyplývá, že stejné události může být připisováno více významů. Aby mohl být stejný význam opakovaně produkován, musí získat na určité věrohodnosti, legitimitě či samozřejmosti, což s sebou nese marginalizaci, bagatelizaci či delegitimizaci alternativních konstrukcí. Existují dokonce jisté druhy vysvětlení, které – vezmeme-li v potaz moc a věrohodnost preferované škály významů – byly doslova nemyslitelné či nevyslovitelné. (Hall – Connell – Curtis: 1977) Z tohoto vyplývají dvě otázky. Zprvu: Jak si dominantní diskurz coby popis či vysvětlení světa zajišťuje a ospravedlňuje svou pozici a jak udržuje veškerá omezení, zákazy či vyloučení uplatňovaná vzhledem k alternativním nebo konkurenčním definicím? A zadruhé: Jak instituce, které jsou zodpovědné za popis a vysvětlení událostí ve světě (v moderní společnosti jsou jejich příkladem *par excellence* masová média), uspěly v udržování škály preferovaných či omezených významů v dominantních komunikačních systémech? Jak se tyto aktivní způsoby privilegování nebo upřednostňování významů prakticky uskutečňují?

Uvedené otázky obrátily pozornost na ty aspekty vlastních mediálních praxí, jež byly dříve zkoumány výhradně v technickém smyslu. Konvenční přístupy k obsahům médií předpokládaly, že otázky selekce a exkluze, stříhové montáže záznamů, přetváření záznamu v „příběh“, otázky užití určitých narativních typů interpretace či problém propojení verbálního a vizuálního diskurzu kupříkladu u televize, a to za účelem vytvoření nějakého konkrétního významu, jsou pouze technickými záležitostmi. V těchto konvenčních přístupech byla problematika sociálních účinků médií zjednodušena pouze na otázku špatného zpracování nebo příliš komplexního způsobu narace, které mohou vést k neporozumění na straně diváka, což zabrání předem danému významu události – či záměru reportéra vyjadřovat se jasně – doputovat neporušeným a transparentním způsobem až k příjemci.

Z pohledu označování jsou však tyto prvky nebo základní formy sociální praxe. Jsou to způsoby utváření jednotlivých pořadů. Označování je sociální praxí, a to proto, že se v rámci mediálních institucí vyvinula jistá forma společenské organizace, která umožnila producentům (vysílatelům) prostřednictvím jistých praktických postupů (kombinace výše popsaných prvků označování) užít dostupných výrobních prostředků (technického vybavení), a to vše za účelem vytvoření určitého produktu (specifický význam). (viz Hall 1975) Specifičnost mediálních institucí tkví právě proto ve způsobu, jakým je *sociální praxe* uspořádána

za účelem výroby *symbolického produktu*. K vytvoření konkrétního záznamu události je zapotřebí specifického výběru jistých prostředků (selekce) a jejich společné artikulace prostřednictvím praxe, která produkuje význam (kombinace). Strukturální lingvisté (jako například de Saussure a Jakobson) již dříve označili selekci a kombinaci za dva zásadní mechanismy obecné produkce významu či smyslu. Někteří kriticky orientovaní výzkumníci tehdy přepokládali, že výše uvedený popis – podle nějž producenti při zpracování materiálů do finálního produktu specifickými způsoby kombinují a používají určité konkrétní prostředky – dostatečně ospravedlňuje to, že k procesu označování přistupují, jako by se vůbec nelišil od ostatních pracovních procesů odehrávajících se v médiích. Takový přístup zcela jistě přinesl určité výsledky. Proces označování se nicméně od ostatních moderních pracovních procesů odlišuje, a to především proto, že produkt, který daná sociální praxe vytváří, je diskurzivním objektem. Co jej tedy odlišuje jakožto praxi, je propojení sociálních a symbolických prvků (pokud pro účely této debaty použijeme této distinkce). Kromě směnné a užité hodnoty mají motorová vozidla v naší kultuře samozřejmě i hodnotu symbolickou. V procesu konstrukce významů však takové směnné a užité hodnoty závisí na symbolické hodnotě, jež je součástí sdělení. Symbolický charakter praxe je dominantním, třebaže nikoli jediným prvkem. Ti z autorů hlásících se ke kritické teorii, kteří argumentují, že sdělení by mělo být analyzováno pouze jako další druh komodity, tuto zásadní distinkci opominuli. (Graham 1979; Golding a Murdock 1979)

Politika označování

Jak jsme již naznačili – čím spíše přijmeme, že lidské jednání závisí částečně na tom, jak je definována situace, ve které se lidé nacházejí, a naopak čím méně budeme předpokládat, že všechno má svůj přirozený význam nebo že existuje všeobecný konsenzus stran toho, co věci znamenají, tím důležitější – ať už společensky či politicky – se stává proces, díky němuž jsou určité události jistými způsoby opakovaně označovány. To platí zejména v případech, kdy je světové dění problematické (to znamená, že je nečekané), kdy narušuje rámec našich předchozích očekávání o světě, kdy do dění vstupují silné společenské zájmy nebo kdy dochází ke střetu zájmů naprosto protichůdných či konfliktních. Zde se setkáváme s ideologickou mocí. S mocí označovat události jistým způsobem. [...]

Ústředním bodem otázky týkající se způsobu udržování určité škály privilegovaných významů je problém klasifikace a zarámování (*framing*). Lévi-Strauss, vycházející z modelů transformační lingvistiky, předpokládal, že označování závisí nikoli na vnitřních významech jednotlivých izolovaných pojmů, nýbrž na organizované sadě prvků, jež jsou v rámci diskurzu vzájemně propojeny. Každá kultura tak bude například škálu jednotlivých barev barevného spektra dělit odlišným způsobem. Eskymáci mají celou řadu slov pro to, co my nazýváme *sněhem*. Latina má jedno slovo – *mus* – pro zvířata, která jsou v angličtině nazývána dvěma výrazy *rat* a *mouse*. Italtina rozlišuje mezi *legno* a *bosco*, avšak Angličané používají pouze *wood*. Tam, kde Italové použijí *bosco* a *foresta*, má němčina pouze jediný výraz, a sice *Wald*. (Příklady pocházejí z Ecova eseje *Sociální život jako znakový systém*, 1973). Tyto odlišnosti jsou kulturní, nikoli přirozené. Z hlediska označování je důležitý nikoli integrální význam nějakého konkrétního výrazu pro barvu (jako například lila), nýbrž systém diferencí mezi všemi barvami určitého klasifikačního systému a to, kde v daném jazyce leží onen rozdíl mezi jednou a druhou barvou. Jazykový systém si právě skrze tuto hru s diferencí zajišťuje rovnováhu mezi interním systémem (systémem označujících) a systémem referencí (systémem označovaných), kterých využívá. Jazyk vytváří význam tím, že kontinuum přírody člení do kulturního systému – zmíněné ekvivalence a shody tak mohou

být označeny různě. Díky tomu tedy neexistuje žádná přirozená shoda mezi slovem a jeho referentem: vše závisí na konvencích jazykového užívání a na způsobu, jakým jazyk zasahuje do přírody, aby v ní našel smysl. [...]

Tím, co fakticky označuje, je rozmístění jednotlivých výrazů v rámci celého jejich souboru. Každé takové umístění vyjadřuje patřičný rozdíl zahrnutý v daném klasifikačním systému. Lévi-Strausse k tomu přidává strukturalističtější tvrzení: předmětem analýzy není konkrétní promluva mluvčích, nýbrž klasifikační systém, který je základem těchto promluv a z nějž jsou promluvy – jakožto série variantních transformací – produkovány. Přejdeme-li od povrchových aspektů narativní složky určitého mýtu ke generativnímu systému či struktuře, z nichž daný mýtus vychází, tak můžeme ukázat, že mýty, jež jsou (na povrchu) zdánlivě odlišné, náleží ve skutečnosti (na úrovni hlubinné struktury) do stejné rodiny či konstelace mýtů. Je-li podkladový soubor omezeným souborem prvků, jež mohou být různě kombinovány, svrchní varianty lze pak v určitém smyslu považovat za nekonečně variabilní a za spontánně produkované. [...]

Tento posun od obsahu ke struktuře či od manifestního významu na úroveň kódů je pro kritický přístup zcela příznačný. [...]

Třídní boj v jazyce

[...]

Význam tak závisí nikoli na tom, „jak se věci udály“, nýbrž na tom, jak byly označeny, čehož důsledkem – jak jsme již uvedli – je skutečnost, že jednu událost lze označit více způsoby. Z konstatování, že proces označování je praxí a „praxe“ je definována jako „jakýkoli proces transformace konkrétní suroviny v konkrétní produkt, přičemž k této transformaci dochází prostřednictvím konkrétní lidské práce, a to s využitím konkrétních („výrobních“) prostředků“ (Althusser 1969: 166), vyplývá, že označování zahrnuje konkrétní specifickou formu „činnosti“, v tomto případě tedy činnost produkce významu. Význam tedy není dán, řekněme, strukturou reality jako takové, nýbrž závisí na činnosti označování, zdárně vykonávané prostřednictvím sociální praxe. Z toho také vyplývá, že tato činnost se nemusí zcela nutně potkat s úspěchem: jelikož se jedná o práci s konkrétní, ustálenou formou, je podřízena řadě podmínek. Máme-li na okamžik použít etnometodologickou terminologii, lze proces označování považovat za sociální úkon (*social accomplishment*), jehož výsledek z dané reality nevyplývá žádným přesně předvídatelným nebo nutným způsobem. V tomto ohledu se nově vznikající teorie významně odchýlila jak od reflexivních a referenčních teorií jazyka, které byly součástí pozitivistické teorie, tak i od reflexivní teorie, jež byla implicitní součástí klasické marxistické teorie jazyka a nadstavby.

Tento rozchod s ranými teoriemi jazyka byl v teorii postupně následován třemi hlavními vývojovými liniemi. Zprv, bylo nutné vysvětlit multireferenční vztah jazyka k realitě. V této souvislosti se jako nesmírně zásadní ukázala být role polysémické povahy jazyka (tedy skutečnosti, že jeden soubor označujících lze v různých významech akcentovat odlišným způsobem).

Zadruhé, jakmile je význam problematizován, je nutně viděn nikoli jako výsledek funkcionální reprodukce reálného světa v jazyce, nýbrž jako výsledek sociálního zápasu. Tedy zápasu o ovládnutí diskurzu, který je veden o to, jaký způsob sociálního udílení příznaků převládne a získá důvěryhodnost. Tak bylo do uvažování o jazyce a o „činnosti“ označování znovu vneseno pojetí „odlišně orientovaných sociálních zájmů“ a koncepce znaku jako „bojové arény“. Althusser, který přenesl některé z těchto úvah do své obecné teorie ideologie, měl tendenci pojímat celý proces jako příliš uniakcentuální, jako přespříliš

funkčně uzpůsobený k reprodukci dominantní ideologie. (Althusser 1971) Ve skutečnosti bylo ze základů této teorie obtížné rozeznat, jak by mohlo být cokoli, co nezapadalo do „dominantní ideologie“, vůbec v rámci diskurzu reprodukováno. Tento funkcionalismus korigují práce Vološinova a Gramsciho, kteří do oblasti ideologie a jazyka vnesli pojem „boje o význam“ (jenž Vološinov později teoreticky podepřel svými argumenty ohledně multiakcentuality znaku). Vološinov tvrdil, že virtuoza boje o význam v diskurzu spočívá v propůjčení „nadřádního, trvalého charakteru ideologickému znaku, a to za účelem vymýcení či potlačení zápasu mezi sociálně hodnotícími soudy, zápasu, který se v něm vyskytuje, aby výsledný znak měl uniakcentuální podobu“ (1973: 23). [...]

Konečně třetí bod se týkal mechanismů uvnitř znaků a jazyka, mechanismů, jež tento „zápas“ umožnily. Někdy se třídní boj v jazyce odehrával mezi dvěma odlišnými termíny, čehož příkladem byl zápas o nahrazení pojmu *imigrant* pojmem *černý*. Avšak velmi často byl tento zápas veden o různé příznaky *jednoho* termínu, což byl příklad procesu, ve kterém bylo původně hanlivé označení *black* (čili označení osoby *černé* barvy pleti) hodnotově povýšeno na *Black* (jako v případě hnutí *Black is Beautiful*).³ V druhém z uvedených případů se zápas nevedl o termín jako takový, nýbrž o jeho konotativní význam. Ve svém eseji o mýtech Barthes tvrdí, že asociativní pole významu jednoho slova (tedy jeho konotativní referenční pole) je *par excellence* doménou, skrze kterou ideologie proniká do systému jazyka, a to tak, že využívá asociativní, proměnnou, konotativní „sociální hodnotu“ jazyka. Po určitou dobu nebyl tento problém chápán správně, jelikož se tvrdilo, že denotativní či relativně stále významy diskurzu nejsou otevřeny pro vícero příznaků, nýbrž že tvoří „přirozený“ systém jazyka a že různým ideologickým vlivům podléhá pouze konotativní hladina diskurzu. Jedná se však o zřejmé nedorozumění. Denotativní významy samozřejmě nejsou nekódované, nýbrž v sobě – podobným způsobem jako významy konotativní – nesou systémy klasifikace a poznání. I ony jsou „motivovanými“ a nikoli přirozenými znaky. Rozlišení mezi denotativním a konotativním významem má jen analytickou, nikoli věcnou povahu. (Camargo 1980; Hall 1980) Takové rozlišení pouze naznačuje, že konotativní úroveň jazyka, jež je otevřenější a asociativnější, je obzvláště náchylnější k protichůdným a navzájem si odporujícím ideologickým vlivům.

Hegemonie a artikulace

Skutečná pointa celé věci ale spočívala v prakticky nepovšimnutém rozšíření Vološinovy argumentace. Pokud je totiž možné, aby v jazyce docházelo k sociálnímu zápasu o význam jednoho znaku, pak nelze znaky (a tím pádem celé řady označujících a celé diskurzy) s konečnou platností a natrvalo přiřadit k žádné straně sporu. Rodný jazyk samozřejmě není mezi všechny rodilé mluvčí distribuován rovnoměrně, a tedy bez ohledu na třídu, socioekonomické postavení, pohlaví, vzdělání a kulturu – a ani kompetence používat jazyk není distribuována náhodně. Jazykový projev a kompetence jsou rozloženy sociálně, a to nikoli pouze s ohledem na třídu, ale i s ohledem na gender. Klíčové instituce (v tomto případě zejména instituce rodiny a vzdělání) hrají zásadní roli v sociální distribuci kulturního „kapitálu“, na niž se naprosto zásadně podílí jazyk, jak ukázali teoretici výchovy jako Bernstein a sociální teoretici jako Bourdieu. Dokonce ani v těch oblastech, kde je možné zaručit přístup ke stejnému jazykovému systému všem, není možné vyloučit to, co Vološinov nazval „třídním bojem v jazyce“. Jeden termín (například *black*, *černý*) náleží přirozeně do slovníku jak utlačovaných, tak utlačujících. Boj se ovšem nevede o „třídní příslušnost“

3 *Black is Beautiful* – tj. *Černá je krásná* – politické a sociální hnutí s rasově–nacionalistickými rysy, které vzniklo v 60. letech 20. století mezi Afroameričany v USA (pozn. překl.).

termínu, nýbrž o to, jakých významů může nabývat, tedy o konotativní referenční pole. V diskurzu černošského hnutí mohla být původně hanlivá konotace „černý = opovrhovaná rasa“ obrácena ve svůj opak: „černý = krásný“. Zde se tedy odehrál „třídní boj v jazyce“, avšak nikoli takový, ve kterém by bylo možné celé diskurzy bez problémů přiřadit k celým sociálním třídám či sociálním skupinám.

Jednalo se o důležitý krok, ze kterého bylo možno přímo vyvodit dva závěry. Z toho, že ideologii bylo možné realizovat v podobě sémantického zdůrazňování jednoho jazykového znaku, zaprvé vyplývalo, že ačkoli jsou ideologie a jazyk úzce spjaty, nemohou být jednou a tou samou věcí. [...]

Zadruhé, třebaže se diskurz může stát arénou třídního boje a ačkoli všechny diskurzy nesou určité konkrétní premisy o povaze světa, nejde o totéž, jako když přiřazujeme ideologie k jednotlivým třídám pevným, nutným nebo neměnným způsobem. Ideologické pojmy a prvky nutně „nepatří“ k jednotlivým třídám a nutně a nevyhnutelně nevyplývají z daného třídního postavení. Záleží především na způsobu, jakým různé sociální zájmy či síly mohou vést ideologický zápas o oddělení označovaného od jednoho preferovaného či dominantního systému významů a o jeho přiřazení k jinému řetězci konotací. Toho lze formálně dosáhnout pomocí různých prostředků. Změny od „černého = opovrhovaného“ k „černému = krásnému“ bylo dosaženo pomocí inverze. K posunu od významu „prase = zvíře se nečistými návyky“ přes význam „prase = brutální policista“, jež přinesl jazyk radikálních hnutí 60. let, k významu „prase = mužské šovinistické prase“, který známe z jazyka feminismu, došlo prostřednictvím mechanismu metonymie, přičemž negativní význam se zde posunuje podél řetězu konotativních označujících. Tato teorie, podle níž jednotlivé prvky ideologie nezbytně nemusí být třídně podmíněné a podle níž ideologický boj může vést k formulování/rozkládání významu, ve svém přístupu těží zejména z Gramsciho práce, avšak výraznějším způsobem ji rozvinuly pozdější práce teoretiků, jakým byl například Laclau (1977).

[...]

Ideologie v sociální formaci

Z hlediska dalšího výkladu bude vhodné, abychom se v tomto bodě obrátili na druhou stranu a podívali se na to, jakým způsobem byla ideologie pojímána ve vztahu k ostatním praxím v rámci sociální formace. V této souvislosti bylo zapotřebí analyzovat celé sociální formace, a to z hlediska ekonomických, politických a ideologických institucí a praxí, skrze něž byly utvářeny. Každému z těchto prvků bylo zapotřebí přiřadit určitou váhu, aby bylo možné určit výstupy konkrétních spojení. Otázkou ideologie nebylo možno vyvozovat z nějakých dalších úrovní (jako například ekonomické), jak navrhovaly některé verze klasického marxismu. Zároveň ovšem nemohlo být k problému hodnotového konsenzu přistupováno jako k závislému procesu, jenž odráží konsenzus dosažený předtím na úrovni idejí pouze v praxi, jak předpokládá pluralismus. Před tím, než bylo možné objasnit jakoukoli událost, bylo tedy zapotřebí identifikovat a analyzovat její ekonomické, politické a ideologické podmínky. Dále se také ukázalo, že předpoklad, že reflexi ekonomické reality na úrovni idejí lze nahradit prostou „třídní determinací“, je chybný a zavádějící. Vysvětlení „třídní determinací“ totiž nedokázalo uspokojivě zachytit relativní autonomii ideologických procesů či skutečných účinků ideologie na další praxe. Třídy jsou z tohoto pohledu „historickými danostmi“ – jejich ideologická „jednota“ je předem určena jejich pozicí v ekonomické struktuře. Naproti tomu nová perspektiva nahlíží na třídy jako na komplexní výsledek úspěšného provozování různých forem sociálního boje na všech úrovních sociálních praxí,

a to včetně praxe ideologické. To dalo boji o média a v médiích – vzhledem k tomu, že média jsou dominantním prostředkem označování v moderních společnostech – specifickou a ústřední roli, což všechny předchozí teorie zcela opomíjely. Média tak pro jakoukoli analýzu otázek týkajících se „politiky označování“ získala centrální a relativně nezávislé postavení.

[...]

Slabina dřívějších marxistických hledisek spočívala především v jejich neschopnosti vysvětlit roli „svobodného souhlasu“ ovládaných s vedoucím postavením vládnoucí třídy v kapitalistické společnosti. Silnou stránkou pluralistické teorie byla skutečnost, že její součástí byl právě i tento prvek souhlasu, třebaže její pluralistická teorie interpretovala značně idealistickým způsobem, který si příliš nevíšim mocenských vztahů. Avšak zejména ve formálně demokratických státech, jejichž archetypálními příklady jsou Spojené státy a Velká Británie, bylo zapotřebí přesně objasnit způsob, jímž se přetrvávající vláda mocných tříd *propojuje* s aktivním či neaktivním souhlasem bezmocné většiny. Rovnice vládnoucí třída/vládnoucí ideje nešla dostatečně daleko ve vysvětlení toho, co bylo v těchto společnostech očividně nejvíce stabilizujícím prvkem – tedy právě souhlas. A „teorie konsenzu“, která na prvek souhlasu sice brala ohled, ale potlačila komplementární pojetí moci a dominance, nabízela na věc poměrně neproblematický pohled. Koncept hegemonie ovšem usiloval přinejmenším o nástin vysvětlení toho, jak funguje moc ve společnostech, které, obrazně řečeno, tahají za oba konce lana současně. Otázka „vůdcovství“ se pak stala nejen pouhým předpokladem teorie ideologie, nýbrž základním bodem, v němž se od sebe odlišují více či méně adekvátní výkladové rámce. Bodem zvratu pro nás tedy je okamžik, kdy se zcela klíčovou součástí všech teorií, jež usilují o vysvětlení jak monopolu moci, tak i rozšíření souhlasu, stává otázka postavení a role ideologie. Z toho vyplývá, že otázka konsenzu v pluralistické teorii nebyla ani tak chybná, jako nesprávně či neadekvátně položená. Jak se v oblasti teorie mnohdy stává, pokud vezmeme neadekvátní premisu a poukážeme na neprobádané podmínky, na nichž je založena, můžeme odhalit celou konfiguraci idejí. Ke „zlomu“ tedy došlo právě tehdy, když se teoretici začali ptát: „Kdo ale konsenzus utváří?“ „Jakým zájmům slouží?“ a „Na jakých podmínkách je závislý?“ V této souvislosti se do středu zájmu teoretiků opět dostala média a další označující instituce – nikoli však již jako instituce, které konsenzus pouze reflektují a udržují, nýbrž jako instituce, jež se na produkci konsenzu podílejí a které vytvářejí onen souhlas.

Tento přístup lze rovněž použít, chceme-li ukázat, jak jsou mediální instituce zapojeny do produkce a reprodukce dominantních ideologií, přičemž se ovšem „neúčastní“ přímého nátlaku a zároveň jsou „nezávislé“ na mocných a jakémkoli jejich pokusu si tyto instituce podmanit. Takové instituce dokáží vlivným způsobem zajistit souhlas právě proto, že jejich tvrzení o vlastní nezávislosti na přímém uplatňování politických či ekonomických zájmů či na státu není zcela falešné. Toto tvrzení je ideologické nikoli proto, že je nesprávné, ale proto, že nezohledňuje zcela adekvátním způsobem všechny podmínky, jež umožňují svobodu a nestrannost. Takové tvrzení je ideologické, jelikož nabízí částečné vysvětlení, jako by šlo o vysvětlení komplexní a přiměřené – a zaměňuje tedy část za celek (fetišismus). Jeho legitimita nicméně závisí na té části pravdy, která je zaměněna za celek, té části pravdy, jež není pouhou ušlechtilou fikcí, ale která je v zásadě skutečná.

Tento pohled se stal základem úsilí, jehož cílem bylo vysvětlit, jak je možné, že mediální instituce na jedné straně existují bez přímého nátlaku a omezení, a na straně druhé bez jakýchkoli omezení systematicky definují situace způsoby, jež zvýhodňují hegemonii mocných. Do komplexního výkladu celé věci se zde nemůžeme pustit, protože si v této

souvislosti musíme vystačit pouze s jednoduchým argumentem týkajícím se konsenzu. Tento argument je možno formulovat následovně: Z formálního hlediska se legitimita nepřetržitě vedoucí úlohy a autority vládnoucích tříd v kapitalistických společnostech odvozuje z jejich odpovědnosti vůči postojům lidové většiny – tedy vůči „svrchované vůli lidu“. Z hlediska formálních mechanismů voleb a všeobecného volebního práva je zapotřebí, aby se lidé v pravidelných intervalech podřizovali vůli či konsenzu většiny. Jedním ze způsobů, díky kterému mohou mocní i nadále vládnout při zachování souhlasu a legitimity, je tedy stav, kdy lze zájmy určité třídy či mocenského bloku přiřadit k obecným zájmům většiny či ztotožnit je s nimi. Jakmile je takového systému shody dosaženo, mohou být zájmy menšiny a vůle většiny „sjednoceny“, jelikož mohou v tu chvíli být reprezentovány jako splývající v konsenzus, se kterým souhlasí všechny strany. Konsenzus je médiem, regulátorem, skrze nějž je tohoto nezbytného sblížení (či vyrovnání) moci a souhlasu dosaženo. Pokud ale konsenzus může být zformován tak, že může být sjednocen s vůlí mocných, pak lze partikulární (třídní) zájmy reprezentovat jako totožné s konsenzuální vůlí lidu. To však vyžaduje formování a vzdělávání a také vyučování souhlasu, součástí čehož jsou všechny procesy reprezentace, které jsme nastínili výše.

Nyní se zaměříme na média jakožto prostředky reprezentace. Aby si média ve svém každodenním provozu zachovala nestrannost a nezávislost, nelze je vnímat tak, že přijímají nařízení od mocných nebo že vědomě podřizují svůj výklad světa dominantním formulacím. Média ovšem musí být zároveň citlivá vůči obecným hranicím či rámcům toho, „na čem se všichni shodnou“, tedy vůči konsenzu, přičemž legitimně mohou fungovat pouze tehdy, pokud se pohybují uvnitř tohoto rámce. Na druhou stranu, mají-li se média „v konsenzu“ orientovat a mají-li na něm participovat tvořivým způsobem, stávají se nutně součástí dialektického procesu „produkce souhlasu“ (kdy konsenzus nejen tvoří, ale zároveň i reflektují), což je staví do silového pole dominantních sociálních zájmů, které jsou uvnitř státu zastoupeny.

Podtrhněme, že jsme použili termín „stát“ a nikoli konkrétní politické strany či ekonomické zájmy. Média, věnující se sporným veřejným či politickým tématům, by bylo možno oprávněně označit za předpojatá, pokud by systematicky přijímala stanoviska konkrétní politické strany nebo konkrétní části kapitalistických zájmů. Pouze tehdy, pokud (a) tyto strany nebo zájmy získaly ve státě legitimní převahu a (b) pokud tato převaha byla legitimně zajištěna skrze formální vykonávání „vůle většiny“, mohou být jejich strategie reprezentovány coby shodné s „národním zájmem“ – a tudíž mohou vytvářet legitimní bázi či rámec, jenž mohou média přijmout. „Nestrannost“ médií tak musí být zprostředkována státem – tedy souborem procesů, skrze které se partikulární zájmy stávají obecnými a poté, co si zajistí „národní“ souhlas, nesou známku legitimity. Partikulární zájem se tímto způsobem reprezentuje jako „obecný zájem“ a „obecný zájem“ posléze jako „pravidlo“. To je obzvláště důležitý bod, jelikož někteří kritici chápou argument, že fungování médií je závislé na mediaci státu, příliš doslovně, jako by záleželo pouze na tom, zda je daná instituce řízená státem či nikoli. Mělo by však být zřejmé, že vztahy, díky kterým je fungování médií v politických otázkách chápáno jako legitimní a „nestranné“, nejsou institucionálního rázu, nýbrž jsou spojeny s obecnější otázkou role státu v procesu mediace sociálních konfliktů. Právě na této úrovni lze média nazývat (s určitou věrohodností, třebaže pojmy jsou i nadále zavádějící) „ideologickými aparáty státu“. (Althusser, od něhož jsme toto spojení převzali, nicméně nedošel ve své argumentaci natolik daleko, aby nemohl být obviňován jednak z toho, že nelegitimně nechává všechny ideologické instituce splývat se státem, a také z toho, že takové identifikaci dává funkcionalistický ráz.)

Tento vztah má systémovou povahu, což znamená, že se realizuje na úrovni, na níž se setkávají a překrývají systémy a struktury. Nefunguje, jak jsme se snažili prokázat, na bázi vědomých záměrů či předpojatosti vysílatelů. Reportér formulující otázku má v éře monetarismu za samozřejmé, že zvyšující se platové požadavky jsou výhradní příčinou inflace – takový reportér jménem veřejnosti „svobodně formuluje dotaz“ a současně upevňuje logiku, jež odpovídá dominantním zájmům ve společnosti. A to by platilo bez ohledu na to, zda by dotyčný reportér například byl či nebyl celoživotním stoupencem nějaké levicové trockistické frakce. Smyslem tohoto jednoduchého příkladu je podpořit argument, že v rámci kritického paradigmatu je ideologie funkcí diskurzu a logiky sociálních procesů, nikoli intencí aktéra. Reportérovo chápání toho, co dělá (tedy jak si sám vysvětluje svou činnost, jak pojímá vztah mezi svým „svobodným“ jednáním a systematicky reflektovanou zaujatostí toho, co vytváří), je samozřejmě zajímavou a důležitou otázkou, ale nijak výrazněji se nedotýká našeho teoretického problému. Ideologie v daném případě „zafungovala“ proto, že diskurz promlouval skrze reportéra, který tak mimoděk a nevědomky posloužil jako opora reprodukce dominantního diskurzivního pole.

Kritické paradigma rozhodně není zcela rozvinuto, dokonce ani není ve všech ohledech teoreticky zcela zajištěno. Je proto zapotřebí rozsáhlého empirického výzkumu, který prokáže adekvátnost termínů a upřesní, rozpracuje a rozvine první závěry, k nimž kritické paradigma dospělo. Nelze ovšem zpochybnit zásadní teoretickou revoluci, které toto paradigma již dosáhlo. Postavilo analýzu médií a mediální studia na základy tvořené zcela novou problematikou a ve chvíli, kdy se tradiční rámec analýzy očividně zhroutil a kdy se umíněně racionální empirický pozitivismus idylických dnů „mediálního výzkumu“ vzmožil lada na koktavé váhání, podpořilo nový, čerstvý rozběh mediálních studií. V tom je kritické paradigma přínosné a důležité. A v samém středu této změny paradigmatu stojí znovunalezení ideologie a společenského a politického významu jazyka a politiky znaku a diskurzu: či, abychom se lépe vyjádřili, nové objevení ideologie – návrat potlačeného.

Literatura

- Althusser, L. 1969. *For Marx*. London: Allen Lane.
- Althusser, L. 1971. „Ideology and ideological state apparatuses.“ In *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: New Left Books.
- Barthes, R. 1972. *Mythologies*. London: Jonathan Cape.
- Barthes, R. 2004. *Mytologie*. Praha: Dokořán.
- Camargo, M. 1980. „Ideological dimension of media messages.“ In: *Culture, Media, Language*. Ed. Hall, S. a kol. London: Hutchinson.
- Eco, U. 1973. „Social life as a sign system.“ In *Structuralism: An Introduction*. Ed. Robey, D. Oxford: Clarendon Press.
- Garnham, N. 1979. „Contribution to a political economy of mass communication.“ In *Media, Culture and Society*, r. 1, č. 2.
- Golding, P. – Murdock, G. 1979. „Ideology and mass communication: the question of determination.“ In *Ideology and Cultural Reproduction*. Ed. Barret, M. – Corrigan, P. – Kuhn, A. – Wolff, J. London: Lawrence & Wishart.
- Hall, S. 1975. „Encoding and decoding in the television discourse.“ In *Education and Culture*, r. 6. Strasbourg: Council of Europe.
- Hall, S. 1980. „Encoding and decoding (revised extract).“ In *Culture, Media, Language*. Ed. Hall, S. a kol. London: Hutchinson.

- Hall, S. – Connell, I. – Curtis, L. 1977. „The ‚unity‘ of current affairs television.“ *Cultural Studies*, Vol. 9.
- Hall, S. 2005. „Kódování/dekódování.“ Pp. 41–58 in *Teorie vědy*, 2005, č. 2.
- Laclau, E. 1977. *Politics and Ideology in Marxist Theory*. London: New Left Books.
- Lévi–Strauss, C. 1967. *The Scope of Anthropology*. London: Jonathan Cape.
- Saussure de, F. 1960. *Course in General Linguistics*. London: P. Owen.
- Suassure de, F. 1996. *Kurz obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- Vološinov, V.N. 1973. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York: Seminar Press.

STUART HALL – FRAGMENTÁRNÍ, ORGANICKÝ, KRITICKÝ

Jakub Macek

Ve prospěch významu Stuarta Halla (nar. r. 1932 na Jamajce) pro reflexi médií patrně není třeba rozsáhleji argumentovat. Dílo této přední osobnosti britských kulturních studií se sice tematicke médií od 70. let postupně vzdaluje a přes pronikavou ideologickou analýzu thatcherismu (s kterýmžto pojmem sám přišel) se – skrze setkání s postmodernismem – dostává k tématům kulturních identit, rasy a etnicit. (Morley – Chen 2004: 3) Je nicméně zřejmé, že Hallovo odmítnutí dominantního pozitivismu a funkcionalismu, doprovázené v druhé polovině 60. a v průběhu 70. let formulací alternativního, kritického přístupu k médiím, nejenže pomohlo při hledání teoretických a metodologických východisek britských kulturních studií, ale současně se zásadním způsobem podílelo na proměně epistemologie (a tedy i tematických a výzkumných priorit) mediálních studií.

Ve středu této změny stojí Hallova úspěšná snaha o promyšlenou resuscitaci konceptu ideologie – ideologie coby mocenské funkce diskurzu a logiky sociálních procesů. A právě genezi pojetí ideologie jako symbolického prostředku legitimizace a reprodukce mocenských vztahů, genezi, jež probíhala v souvislosti s výzkumy a diskuzemi vedenými na půdě birminghamského Centra pro současná kulturní studia, se Stuart Hall věnuje v bilančně–teoretické stati, jejíž překlad přinášíme v tomto čísle. Text, poprvé publikovaný roku 1982 v Gurevitchově sborníku *Culture, Society and Media*, chronologicky sleduje proměnu konceptualizace ideologie v rámci kulturních studií, a to zhruba od poloviny 60. let (kdy se Hallova snaha o revizi a patřičné zkomplikování východisek esencialistického a deterministického /neo/marxismu setkává s kontinentální intelektuální inspirací), až do poloviny let 70. (kdy Hall v návaznosti na revidovaný model ideologie formuluje model komunikačního obvodu, z něhož vyplývá i známý koncept kódování/dekódování). (Hall 2005)

Způsob, jímž Stuart Hall přispěl v 70. letech 20. století k diskuzi o ideologii a o vztahu ideologie a médií, byl příznačný pro celou jeho práci. Pro Halla je jednak charakteristická potřeba naplňovat roli organického intelektuála, jak jej chápe Antonio Gramsci – tedy intelektuála kriticky orientovaného, intelektuála přiznaně, svědomitě a promyšleně stojícího mezi vědeckou a politickou praxí. Intelektuála „udržujícího teoretické a politické otázky v ‚neřešitelném, ale setrvalém napětí““. (Morley – Chen 2004: 20) Hall je v tomto ohledu zřetelně formován dvěma životními zkušenostmi – jednak skutečností, že byl za svých studentských let jednou z čelných osobností hnutí britské Nové levice (jež se v reakci na maďarské události v roce 1956 a britské obsazení Suezem vymezila vůči levici stávající), jednak tím, že byl coby černý Jamajčan, usadivší se ve Velké Británii na počátku 50. let

minulého století, od počátku „britské“ části své biografie nutně konfrontován se svou zřetelnou etnickou jinakostí.

Hall, jenž sám odmítá pozici „velkého teoretika“ a podtrhuje fragmentární a nedokonalý charakter své práce (Davis 2004: 191), je současně velmi silný v teoretické syntéze. Byla to ostatně i Hallova schopnost promyšleně, citlivě propojovat různé inspirační zdroje do konzistentního a kvalitativně nového celku, jež dala britským kulturním studiím jejich inovativní sílu. A je to právě bilance proměny konceptu ideologie v tomto textu, jež výborně ilustruje Hallovu tvůrčí metodu – Hall do své rozvahy konceptu zapojuje teze Gramsciho a Eca, de Saussura, Barthesa a Althussera a marxistického lingvisty Vološinova, aby se postupně vypořádal nejen s jím kritizovaným esencialismem, ale aby (s jejich pomocí) dospěl k návrhu pružného, dobře využitelného teoretického nástroje schopného analyzovat mechanismy distribuce moci a udržování statu quo. Klíčové ovšem v tomto ohledu je, že Hallova práce s kontinentálními autory je velmi invenční a reflexivní – a její výsledky mají pochopitelně velmi daleko k pusté přehledové stati.

Český čtenář se s Hallovým dílem může blíže seznámit například prostřednictvím českého překladu jeho studie *Kódování/dekódování* (Hall 2005) a díky Barkerovu *Slovníku kulturních studií* (Barker 2006) a některým textům z *Revue pro média*. Zsvěcený komentář k Hallově práci lze nalézt také v předmluvě k českému vydání knihy *Aktuální témata kulturních studií* (McRobbie 2006), jejíž autorka Angela McRobbie Hallovi navíc věnuje kapitolu nazvanou *Stuart Hall a invenčnost kulturních studií*. Ze zahraničních knih, nabízejících vhled do Hallové práce, si dovolueme doporučit především knihu *Understanding Stuart Hall (Jak rozumět Stuartu Hallovi; Davis 2004)*, jež – s biografickým přesahem – chronologicky sleduje vývoj a proměny Halla autora/intelektuála, a sborník *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies (Stuart Hall: Kritické dialogy v rámci kulturních studií; Morley – Chen 1996)*, reflektující nejen vztah Stuarta Halla k marxismu a analýze ideologie, ale především Hallovo setkání s postmodernismem, k němuž došlo v polovině 80. let během „exportu“ britských kulturních studií do Spojených států.

Literatura

- Barker, Chris. 2006. *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.
- Davis, Helen. 2004. *Understanding Stuart Hall*. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage.
- Gurevitch, M. et. al. (eds.) 1982. *Culture, Society and the Media*. London: Methuen.
- Hall, Stuart. 2005. „Kódování/dekódování.“ Pp. 41–58 in *Teorie vědy* 2005. č. 2.
- Morley, David – Chen, Kuan-Hring. 1996. *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*. London – New York: Routledge.
- McRobbie, Angela. 2006. *Aktuální témata kulturních studií*. Praha: Portál.
- Revue pro média – Archiv čísel*. 2005. <http://fss.muni.cz/rpm/archiv.htm> (5. 4. 2007)